

Lurcza Zsuzsanna

Összetartozás és spekulativitás

Jelen tanulmány kutatási témája az összetartozás hermeneutikai vizsgálata a nyelvi és világi, illetve a nem nyelvi és nem világi (*avilági*)¹ vonatkozásában. Az összetartozás pedig – előfeltételezésem szerint – olyan spekulatív egységet képez, mely által a nyelvi és világi, a kimondható, a nem nyelvivel, az avilágival, a kimondhatatlannal az eredendő egymáshoz tartozás egységében mutatkozik meg. Mindezek után az válik kérdéssé, hogy ez az összetartozás hogyan jelenik meg *bennem*. Hogyan képezi identitásom struktúramozzanatát is a fent említett dimenziók kettősségében megmutatkozó egység.

E téma a hermeneutikai szemléletmód perspektívája felől kerül a vizsgálódásom tárgy-körébe, nézetem szerint ugyanis elsősorban a hermeneutikai nézőpontban válik egyáltalán problematizálhatóvá a fenti kérdéskör. Azonban a hermeneutikai beállítottságú gadameri filozófiával párhuzamosan a wittgensteini nyelvelmélet kérdésfeltevésének szempontjai is megjelennek. Ezáltal a nyelv kérdésköre nemcsak a gadameri filozófiai hermeneutika értelemben merül fel, hanem egy ettől különböző, a logika perspektívája felől közelítő álláspont szerint is. Mindkét megközelítésben azonban megtalálni vélem az általam vizsgált kérdés megválaszolásának olyan vonatkozását, mely azt igyekszik alátámasztani, hogy a kimondható mögött mindig ott lappang a kimondhatatlan, a nyelv rámutat mindig arra, ami általa nem képes megmutatkozni, a világ rámutat az önmagán túlira, vagyis arra, ami nem világ. Nézetem szerint ezek azonban úgy tartoznak össze, hogy különbözőségük *egység*, abban a gadameri értelemben, mely olyan különbözőségről beszél, mely éppen hogy nem akar különbözőség lenni. E különböző dimenziók egységét a Gadamer által megfogalmazott spekulatív struktúra felől igyekszem megvilágítani, ugyanakkor ennek az egységnek a meglátását igyekszem kimutatni a korai Wittgenstein *Logikai-filozófiai értekezés* című írásában.

A vizsgálódásom alapjául szolgáló kérdés úgy merül fel, hogy hogyan viszonyul a nyelv egy nem nyelvihez, valamint a világ egyfajta világon kívüliséghez/túliséghoz. A nyelv és az, ami már túlhelyezkedik a nyelven, a világ és ami már a világon túl helyezkedik el miként hat, hogyan tartozik hozzánk, hogyan tartozik identitásunk mozzanataihoz. Azt igyekszem bizonyítani, hogy ezek spekulatív összetartoznak, valamint azt, hogy ez az összetartozás ugyanakkor egy *hozzánk tartozás*. Ugyanis hipotézisem szerint a fenti kérdésfeltevésben a dimenziók eredendően összetartoznak. Célkitűzésem, hogy világossá tegyem a világi és avilági, illetve a nyelvi és nem nyelvi fogalmakat, valamint ezek összetartozásán kimutassam, hogy ez az összetartozás mindig hozzánk tartozás is egyben.

Gondolatmenetem első részében a hermeneutikai szemlélet, illetve hermeneutikai beállítódás néhány aspektusára hívom fel a figyelmet, szembeállítva az episztemológiai szemlélettel és módszerrel. Nézetem szerint ugyanis ez a szembeállítás is éppen a hermeneutikai szemléletmód

E tanulmány kidolgozását az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között társfinanszírozott „A doktori képzés mint fő tényező a társadalmi-gazdasági és humán tudományi kutatások fejlődésében” POSDRU 6/1.5/S/4 szerződés alapján elnyert támogatás tette lehetővé.

¹ Az *avilág* fogalmán a világgal szemben állót értem, vagyis azt, ami már/(még) nem tartozik a világhoz, ami maga nem világ. Ez a dimenzió azonban nem nevezhető egy másik világnak, mivel ez önellentmondó lenne. A világ szót értelmezhetjük úgy is, mint ami belátható a világosság által, ami megmutatkozik, ami *világlik*. Ekképp az avilág mindaz, ami nem mutatkozik meg, ami szemben áll a világgal, ami a világ kifordítottjaként gondolható el. Azonban már itt kihangsúlyoznám, hogy ezek a fogalmak nem is szemben állnak egymással, hanem *összetartoznak*.

lényegi vonatkozásait tárja fel. Fontosnak látom a hermeneutikai és az episztemológiai, a gadameri, illetve wittgensteini nézőpont szembeállítását, ami voltaképpen nem is szembeállítás már, mivel ezek mindig egymás vonatkozásában nyerik el valódi értelmüket. Ki szeretném mutatni a két megközelítés összeegyeztethetőségét, konvergálását.

A hermeneutikai szemléletmód bemutatása után a nyelv spekulatív struktúrájának kérdését boncolgatom. Ezt azért látom fontosnak, mivel éppen a spekulatív struktúra által világosodik meg, válik értelmezhetővé a világi és a nyelvi, illetve az avilág és a nem nyelvi összetartozása. E spekulatív struktúra felvázolása után vizsgálom a nyelv és világ viszonyát, majd a világ és avilág, a nyelvi és nem nyelvi viszonyát, elsősorban Gadamer *Igazság és módszere* nyelvkoncepciójának tükrében, majd pedig a korai Wittgenstein *Logikai-filozófiai értekezése* nyelvfelfogásának a perspektívájából. Ezek után térek vissza az elején felvetett kérdéshez is, hogy ez az összetartozás mennyiben hozzám tartozás. Mennyiben az Én viszonylatában az, ami.

A hermeneutika és a hermeneutikai szemléletmód

Ahogy Gadamer fogalmaz: „A hermeneutika annak a művészete, hogy megértsük a másik nézetét.”² A másik nézetének a megértése viszont azt feltételezi, hogy számot vessünk a magunk nézetével, vagyis *önmagunkkal* egyaránt. A fenti értelemben állíthatjuk, hogy a hermeneutikai vizsgálódások egyik lényeges mozzanata éppen az *Én*, vagy az *Önmagam* megértésének a feltárására irányul, valósuljon meg az a másikkal való viszonyom *tükrében* vagy/és a szöveghez, kultúrához, történetiségemhez való viszonyomban. A kérdés ebben az összefüggésben úgy adódik, hogy *ki vagyok én?* (a hozzád való viszonyomban), illetve *ki vagy te?* (a hozzám való viszonyodban), *kik vagyunk mi?* (másokhoz, egymáshoz és önmagunkhoz való viszonyunkban) a magunk kulturális, történeti voltunkban. A *ki vagy* és a *ki vagyok a mi vagyunkba* torkollik, éppen a közös alkotás révén.

Egy másik helyen Gadamer úgy fogalmaz, hogy a hermeneutika a megértés művészete, de úgy, hogy nem a hermeneutika művészet, hanem maga a megértés minősül művészetnek. Ekképp elmondhatjuk, hogy a hermeneutika az *Önmagam*, *Önmagad*, *Mi* magunk megértését *művészetként* tárja fel. Ez a gondolat pedig megkerülhetetlen, amennyiben a hermeneutikai szemléletmódról értekezünk, ugyanis azzal, hogy a hermeneutikai beállítódást a művészetrel hozzuk összefüggésbe, azzal egy időben elhatároljuk a tudományos módszertől. Szembeállítható tehát a megértés művészete a megértés tudományával. Éppen ez a szembeállítás is a hermeneutikai megközelítés részét és lényegét tárja fel, vagyis a hermeneutikai megközelítés és beállítódás is a tudományos megközelítés és tudományos módszer tükrében, vele való viszonyában nyeri el értelmét és egyediségét.

A hermeneutikai szemlélettel szembeállított episztemológiai módszer alapját „a természet egyformaságába, ismétlődésébe s a természeti törvényekben feltároluló belső rendjébe vetett hit képezi”.³ Lényeges tehát, hogy az episztemológiai módszer alapja a természetben megmutatózó „állandó, szükségszerű és általános”⁴ igazság. Az episztemológiai módszer által feltárt igazságok magukat egyetemesként, objektív, örök érvényű igazságként ragadják meg, ez az

² Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Bp. 1984. 20.

³ Veress Károly: *Bevezetés a hermeneutikába*. Kvár 2007. 24.

⁴ Vö. uo.

igazság pedig egy történelmietlen igazság. E szemléletmód a racionalitásban leli fundamentumát, melynek lényegi eleme a határok feltárásában rejlik, vagyis alapját egy bizonyosságot sugárzó rend képezi. A racionalitás kijelöli gondolkodásunk formáját, melyet meghatároz a logika, a fogalmi gondolkodás, az ok felől közelítő megismerés, az arisztotelészi logika törvényei.⁵ Ebben a vonatkozásban válik érdekessé az arisztotelészi azonosságtörvény is éppen az Önmagam feltárásának a tükrében, mivel ez rámutat arra, hogy a racionalitáson alapuló episztemológiai szemléletmód mennyire beskatulyázza gondolkodásunkat. A hermeneutikai nézőpont éppen ezt írja felül, vagyis az azonosság sohasem azonosság, soha nem úgy azonosság, hogy az valóban teljes azonosság lehetne, hanem ehhez mindig hozzátartozik a másik mássága és önmagam mássága egyaránt.

Az episztemológiai szemléletmód tehát a racionalitásra és a tudományos megismerés kritériumrendszerére épít. Ez a természettudományos tapasztalat a *laboratóriumi tapasztalaton* alapul, mely a természeti jelenségek sokaságában egységet alkotó, egyedi jelenségek közös, ismétlődő vonásának a feltárására irányul.⁶ A hermeneutikai szemléletmód ezzel szemben pedig éppen a dolgok egyediségének, véletlenszerűségének, változandóságának a megtapasztalhatóságára alapoz. Az episztemológiai szemlélet a természettudományos igazságok feltárására redukálódva (a laboratóriumi tapasztalatra, verifikációs eljárásokra) leszűkíti a gondolkodást kifejezetten a leellenőrizhető, bizonyítható természettudományos tételekre, ezzel egyszer s mindenkorra lecsupaszítva az emberi létmódot egyfajta önelidegenítő gondolkodásmódra.

Ezen az állásponton a szellemtudományok megjelenése, pontosabban a szellemtudományok módszertani tudatának kritikája változtat, mely felszámolja a vizsgálódó alany eltárgyasító hozzáállását, ugyanakkor kimutatja a kettő között fennálló dialogikus viszony fontosságát. A hermeneutika éppen abban leli létértvényességét, hogy az „értelmező-megértő”⁷ hozzáállást szorgalmazva az egyedi megnyilvánulásokra, a változatosságra és az egyszerűségekre fekteti a hangsúlyt, mert ezek éppen úgy hozzátartoznak az emberi létünkhöz, mint a tudományos problémák, sőt még inkább.

A hermeneutikai módszer tehát éppen az episztemológiai módszer *kifordításaként* ragadható meg, ekképp a hermeneutikai módszer a természeti jelenségek egyediségére, esetlegeségére, változatosságára alapoz, amelytől elválaszthatatlan a történelmiség. A hermeneutikai szemléletmódban feltárulkoznak a szubjektív (potenciális) igazságok, melyek sohasem teljesen készen álló igazságok, hanem a folyamatosan alakuló önmagam számára való igazságok, melyek mindig a másikkal és ugyanakkor önmagunkkal való viszonyukban válnak igazsággá.

Jelen tanulmányban a nyelv hermeneutikai és az ezzel „szemben” álló, a logika perspektívája felől közelítő álláspont kerül összevetésre. Nézetem szerint e két megközelítés mégsem csak egymással szemben, hanem egymást kiegészítve működik, vagyis összeegyeztethető az egyik a másikkal, egymással való viszonyukban nyerik el lényegiségüket és sajátosságukat. A hermeneutikai beállítódás az episztemológiai szemléletmód vonatkozásában mutatkozik meg igazán önmagaként, valamint ugyanez érvényes a gadameri hermeneutika nyelvkonceptiójára és a wittgensteini nyelv-analitikus filozófiára egyaránt. Erre utal Karl-Otto Apel is, aki sze-

⁵ Vö. uo. 23–24.

⁶ Vö. uo. 24.

⁷ Vö. uo. 29.

rint „korunk »hermeneutikai« és »nyelv-analitikus« filozófiai ténylegesen konvergálnak”.⁸ Igyekszem kimutatni a két – első látásra – ellentmondásosnak tűnő megközelítésmód közös vonásait, vagyis a hermeneutikai és a nyelv-analitikus megközelítés párhuzamosságát. Mind a hermeneutikai mind az analitikus megközelítés központi témája a nyelv és a világ viszonyában válik vizsgálódásom tárgyává.

A spekulatív struktúra

A következőkben a fent vázolt hermeneutikai módszer segítségével és annak perspektívájából igyekszem megvilágítani a spekulativitás fogalmát, abban a reményben, hogy ez segítségünkre lehet a nyelvi és a világi, valamint egy nemnyelvi és avilági eredendő összetartozásának a kimutatásában és megértésében. A „spekulatív” szó 1800 körül kialakított jelentése a spekulatív gondolatok, spekulatív elmék értelmében a *tükröződésen* alapul. A spekulatív ugyanis éppen a mindennapi tapasztalat dogmatizmusának az ellentéte – mutat rá Gadamer. Hegel szerint spekulatív az, aki a magánvalóságot számomravalósággá tudja változtatni. Az itt következő gondolatmenet első részében utalok a spekulativitás értelmére Hegel filozófiájában, majd ennek gadameri értelmezésére, végül pedig a gadameri spekulativitásfogalom fontosabb vonatkozásait igyekszem részletesebben bemutatni.

A spekulatív értelme Hegelnél

Hegel kiemeli, hogy a létező szubsztanciája az önmagával-való-azonosság, s ehhez hasonlóan a magával-való-nemazonossága a létező felbomlását jelenti. Az önmagával-való-azonosság pedig nem más, mint a tiszta absztrakció, a gondolkodás. Hegel megfogalmazásában: „A létezés minőség, önmagával azonos meghatározottság, vagy meghatározott egyszerűség, meghatározott gondolat; ez a létezés értelme.”⁹ A tiszta fogalom az önmagát mozgató és megkülönböztető gondolat. Hegelnél a létező úgy jelenik meg, hogy annak *léte* egyszersmind *fogalma*. Ebben áll a logikai szükségszerűség, és csakis ez lehet *spekulatív* – mutat rá Hegel.¹⁰

Hegel kiemeli, hogy a filozófia maga spekuláció, abban az értelemben, hogy a filozófiai gondolkodás alapja éppen az, hogy lemond a tudás megszokott magatartásmódjáról. Hegel így szembeállítja a spekulatív és az okoskodó gondolkodást.

A spekulativitás fogalmát az alany és az állítmány kapcsolata által mutatja be. Nézete szerint az alany és az állítmány különbözősége megszűnik, megsemmisül a spekulatív tétel által. Az így létrejött azonosságban azonban nem szűnik meg alany és állítmány különbözősége, hanem „egységük mint harmónia jön létre”.¹¹

A hegeli értelemben a spekulatív viszonyoknak dialektikus ábrázolásba kell átmennie, a dialektika pedig a spekulatív kifejezése, megmutatása annak, ami a spekulatívban rejlik. Hegel a spekulatív tételt a dialektikus mozgással hozza kapcsolatba úgy, hogy a spekulatív a „*belső*

⁸ Karl-Otto Apel: *A „hermeneutika” filozófiai radikalizálása Heideggernél és a nyelv „értelmekritériumának” kérdése.* = Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika.* Bp. 1990. 189.

⁹ G. W. Fr. Hegel: *A szellem fenomenológiája.* Bp. 1973. 37.

¹⁰ Vö. uo.

¹¹ Vö. uo. 40.

gátlás és a lényeknek nem-*létező* visszatérése magába”.¹² A spekulatív igazságnak ebben az értelemben mindig dialektikus formát kell öltenie.

A hegeli spekulatív gadameri értelmezése

A gadameri kritika szerint a hegeli és a platóni dialektika is alárendeli a nyelvet a kijelentésnek, és éppen ez az, ami ellentétben áll a hermneutikai tapasztalat lényegével, az emberi világ-tapasztalat nyelvviségével.¹³ Gadamer kihangsúlyozza, hogy a nyelv lényegében másképpen van valami spekulatív, mégpedig úgy, hogy a nyelv az értelem végrehajtása, a megértés története, „a szó véges lehetőségei úgy vannak hozzárendelve a gondolt értelemhez, mint a végtelenbe mutató irányhoz”.¹⁴ Ebben a gadameri értelemben a spekulatív tükröződés a legtisztább értelmi visszaadása a *megfoghatatlannak*. Gadamernél a spekulativitást egyfajta tükörviszonyként kell elgondolni, ahol a tükröző a tükrözött tiszta megjelenése úgy, hogy ezek mindig egymáshoz is tartoznak.

A spekulatív értelme Gadamernél

Gadamer az *Igazság és módszer*ben a spekulativitás több mozzanatára világít rá. A spekulativitás fogalmának megközelítése a nyelv által tárul fel, a nyelv és gondolkodás viszonya felől közelítve úgy, hogy „a nyelv benne rejlik a gondolkodásban”.¹⁵ Gadamer éppen a gondolkodás és nyelv megszüntethetetlen egységét hangsúlyozza. A nyelv és gondolkodás egységét a görög és a középkor keresztény gondolkodása által igyekszik szemléltetni. E problémakör a szó és a dolog viszonya felől írható le.

A szó problémája a görög gondolkodásban kezdetben a név felől nyeri értelmezési lehetőségét. A szó és a dolog viszonyát illetően a görög gondolkodásban Platónnál két nyelvelmélet kerül megvitatásra: az egyik a konvencionalista, a másik a név és dolog természetes megegyezésén alapuló elmélet.¹⁶ Természetesen a két nyelvelmélet cáfolható is valamiképp, meg nem is zárja ki egymást, Platón is éppen e dialektika által igyekszik új síkra helyezni a problémát.

A fenti kérdéskörben Gadamer szerint azonban elvi fordulat a szó *jellé* válása kapcsán következik be, s ez tulajdonképpen a *Kratülosz* eredménye. Az válik itt lényegessé, hogy a jelnek „alkalmazási funkciójában van a léte, és pedig oly módon, hogy alkalmassága csakis abban rejlik, hogy utal valamire”.¹⁷ Ehhez „meg kell szüntetnie saját dologlétét, és fel kell oldódnia jelentésében (el kell tűnnie): a jel magának az utalásnak az absztrakciója”.¹⁸ A jel létmódja ekképp a hozzárendelésben merül ki úgy, hogy „a jelnek csak a jelhasználó szubjektum vonatkozásában van jelentése”.¹⁹ Ezzel szemben a *képmás* „ábrázolásfunkcióját nem a jelhasználó szubjektumtól, hanem saját tárgyi tartalmától kapja”,²⁰ vagyis nem pusztá jel. A leképezett van

¹² Vö. uo. 42.

¹³ Vö. Gadamer: *i. m.* 325.

¹⁴ Uo. 325.

¹⁵ Uo. 273.

¹⁶ Itt nem célom a két nyelvelmélet részletekbe menő tárgyalása.

¹⁷ Gadamer: *i. m.* 289.

¹⁸ Uo. 289.

¹⁹ Uo.

²⁰ Vö. uo.

ábrázolva benne, de úgy, hogy meg lehet ítélni, mennyire képes ábrázolni a jelen nem levőt. A szó azonban nem is csak valami jel, a szó eleve jelentés – mutat rá Gadamer.²¹

A szó problémájával a keresztény *inkarnáció* gondolata is összefüggésben áll. Az inkarnációra Gadamer nem testet öltésként hívja fel a figyelmünket, se nem leképezésként, hanem az emberré válás a Megfeszített áldozatát, *különleges viszonyát* jelképezi. Gadamer szerint a spekulativitás problémájának egyik megközelítési módja éppen az inkarnáció és a szó problémája közötti párhuzam által ragadható meg. Az ige testté válásával az inkarnáció által „a logosz kiszabadul spiritualitásából”,²² és behozza a történeti létet az európai gondolkodásba. Nyíró Miklós kortárs értelmező kiemeli, hogy a logosz és a verbum struktúrája kapcsán az inkarnáció keresztény gondolatánál éppen az egylényegűség relációjával találjuk szembe magukat. Az egylényegűséget pedig úgy kell elgondolni, hogy az mind az érzékileg megjelenő felől, mind az érzékfeletti oldaláról beláthatóvá váljon.²³

Az isteni és az emberi szó szembeállítása kapcsán Gadamer a spekulativitást Aquinói Tamás egyik hasonlatával érzékelteti. Ekképp Tamás hasonlatából kiindulva Gadamer a spekulativitást a tükörmotívummal igyekszik érthetővé tenni. Vagyis: „A szó olyan, mint valami tükör, melyben a dolgot látjuk. De ennek a tükörnek az a sajátossága, hogy sehol sem megy túl a dolog képén. Semmi más nem tükröződik benne, csak ez az egyetlen dolog, úgyszólván a tükör, mely egész, mint egész csak a dolog képét [similitudo] adja vissza.” E hasonlat nagyszerűsége Gadamer szerint abban áll, hogy a szót a dolog tökéletes tükröződéseként fogja fel. Egy másik hasonlata Tamásnak – melyet Gadamer kiemel, és kapcsolatba hoz a spekulativitással – a következőképp hangzik: „a szó olyan, mint a fény, mely láthatóvá teszi a színt.”²⁴ Gadamer rámutat, hogy már a platóni és az ágostoni dialektika is felismerte, hogy a logosz és a verbum struktúrája a *tartalmaiknak tükröződése*.

Gadamer a nyelv médiumából elgondolt dialektikát hangoztatja, amint Hegel is, ami pedig a metafizikai és a hermeneutikai dialektikában közös, az spekulatívnek nevezhető. A spekulatív pedig tükröződésként, felcserelődésként érthető. „Mert hiszen az, hogy valami tükröződik egy másik valamiben, például a kastély a tóban, azt jelenti, hogy a tó visszaveri a kastély képét [...]. Nincs magáért való léte, olyan, mint valami jelenés, amely nem maga a látvány, s amely mégis magát a látványt jeleníti meg tükörképszerűen.”²⁵ A spekulatív ebben az értelemben *megket-tőzésként* fogható fel, mely mégis valami egynek a létezése (!). Ugyanez áll a szó esetében is, vagyis a szóban, ami megszólal, az valami más, mint maga a szó, de a szó csak annak révén szó, ami megszólal benne. Nyíró Gadamer-interpretációjában is a szónak nincs magáért való léte, vagyis a „szó semmi sem, és ez létének éppen hogy nem megvalósulatlansága, hanem legtulajdonképpenibb beteljesülése”.²⁶ Ezt emeli ki Gadamer is Ágoston kapcsán, vagyis a nyelv maga éppen saját „semmisségének”, légiességének megmutatkozása, és ezáltal tud maga a dolog megmutatkozni a nyelvben. Vagyis a nyelvben a dolog maga érvényesül.

Gadamer eljut odáig, hogy tulajdonképpen minden értelmezés spekulatív, s ez az értelmezés nyelviségében mutatkozik meg, valamint minden értelem az Énre vonatkoztatott értelem.

²¹ Uo. 291.

²² Uo. 293.

²³ Nyíró Miklós: *Nyelviség és nyelvélejtés. Hans-Georg Gadamer és a nyelv hermeneutikája*. Bp. 2006. 41.

²⁴ Gadamer: *i. m.* 298.

²⁵ Uo. 323.

²⁶ Nyíró Miklós: *i. m.* 43.

Gadamer szerint a világ olyan közép, melyben az Én és a világ egyesül, és mutatkozik meg eredeti összetartozásában. Ennél továbblépve pedig maga a létező is spekulatív, és magától különbözik.

Gadamer a nyelv spekulativitásának kapcsán kimutatta, hogy a nyelv a szóhoz jutás, olyan szóhoz jutás, amelyben a dolognak magának a mozgása mutatkozik meg, melyet elszenved a gondolkodás. A dolognak ezt a tevékenységét jelenti a spekulatív mozgás. A spekulatív struktúra azáltal ragadható meg, ami megmutatkozik a nyelv által, ez a megmutatkozás az ő léte. Összegzésképp Gadamernél minden, ami nyelvi, az spekulatív, vagyis „önmagában hordja a lenni és a megmutatkozni különbségét – olyan különbség ez, amely ugyanakkor éppen hogy nem akar különbség lenni”.²⁷

Nyelvi és világi, nem nyelvi és avilági spekulatív egysége egy lehetséges Gadamer-interpretációban

A nyelvben az „Egészre való vonatkozás rejlik”²⁸ – emeli ki Gadamer nyomány Nyíró Miklós kortárs értelmező. A nyelv nemcsak úgy kap kiemelkedő szerepet, hogy az emberiség valamennyi kulturális alkotása nyelvileg érthető meg, hanem az a lényeges, hogy minden, ami egyáltalán megérthető, az nyelvi. Éppen ezért nem véletlen, hogy: „A nyelv elsilányulása egyúttal mindenkor a világ elsilányulása” – mutat rá Nyíró.²⁹ Az a lényeges, hogy a nyelv által ismerjük meg világunkat és önmagunkat egyáltalán, a nyelv képzése a világ képzése, valamint önmagunk képzése egyaránt. Az emberi gondolkodás nyelvhez való kötöttségének természetességén éppen a mesterségesen kialakított nyelvekkel igyekeznek felülemelkedni, azonban ezek is sajátos nyelvek a maguk módján. Így az a kísérlet, hogy a nyelviségen felülemelkedjünk, mégsem mondható olyan egyszerűnek.

Az identitásprobléma alapvető kérdése a nyelviség kapcsán és a spekulatív hozzátartozás által úgy adódik, hogy: hozzátartozik-e spekulatív még valami az identitásomhoz, ami már nem nyelvi, ekképp pedig nem is világi? Továbbkérdezve pedig felmerül, hogy milyen viszony áll fenn a világ és az avilág között, aközött, ami nyelvi, és aközött, ami már nem tartozik a nyelvhez, valamint milyen a viszony a beszédben feltároló és a beszédben fel nem tároló, azaz a kimondható és elhallgatott között. Van-e átjárás a fenti állapotok között, és mi módon van átjárás, amennyiben van?

Az emberi nyelv sajátossága szellemi sajátosságát mutató tükörként merül fel, vagyis egyáltalán, hogy nyelvünk van, van identitásunk, úgy, ahogy van, valamint a nyelv által van világunk és a világunk által identitásunk. Ahogyan Gadamer fogalmaz, „minden nyelv sajátos léteztést jelent”, valamint kiemeli – utalva Humboldtra –, hogy a távoli múlt is hozzákapcsolódik a jelen érzéséhez, mivel a nyelvet átítatják a korábbi nemzedékek érzései. Ebben az értelemben pedig Gadamer rámutat arra – túllépve Humboldt elgondolásán –, hogy a nyelvi világlátás nemcsak, sőt elsősorban nem nyelvtípusként való világlátás, hanem azáltal világlátás, ami a nyelvben hagyományozódik, amit beszélnek benne.³⁰ Egyértelműen kimutatható a nyelv fenti problematizálása kapcsán, hogy az identitásunk meghatározó struktúramozzanata

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 74.

²⁹ Uo. 76.

³⁰ Vö. Gadamer: *i. m.* 307.

éppen a nyelv és a nyelvben megmutakozó hagyomány, gondolkodás és a beszéd által az, ami, vagyis identitásunk mindig ebben a nyelvi látásban mozog. Kérdéssé válik viszont, hogy mi van a nyelven kívül, hogyan tartozik ez is identitásomhoz.

Humboldt rávilágít, hogy egy idegen nyelv megtanulásával egy új szempont társul addigi világtapasztalatunkhoz; ezt Gadamer azzal igazítja ki, hogy itt tulajdonképpen a megtanult idegen nyelv használatában rejlik inkább az új világlátás mozzanata. Továbbá bármennyire is belehelyezkedünk egy idegen nyelvbe, szellembe, sohasem felejthetjük el nyelvi világlátásunkat. Sőt mi több, ezen túlmenően elengedhetetlennek látom továbblépni és továbbgondolni, hogy már mindig is ebben a nyelvi látásban, e *nyelvi világlátásban* mozgunk. Ez azt jelenti, hogy a számunkra való látás *nyelvi látás*, ez pedig mindig *világlátás*. Kérdés, hogy milyen „létmódja” van egy avilágnak vagy a nyelvenkívüliségnek.

Ha egy keveset elidőzünk a *nyelvi látás – világlátás* humboldti gondolatánál, azonnal rájövünk – ahogyan Gadamer is rámutat erre –, hogy „a nyelven alapul és benne mutatkozik meg, hogy az embereknek egyáltalán *világuk* van”,³¹ vagyis a nyelvek *világképek*. Ez azt jelenti, hogy a nyelv által mindig csak az evilágiság ragadható meg, a világ pedig a nyelv által világ (a nyelv által a világnak egy képe mutatkozik meg, mindegyik nyelv a világ egy képe). Így valamennyi életközösség nyelvközösség, ebben a közös életben pedig a világ mutatkozik meg. Ezzel viszont csak egyre erősebben feltörekvő kérdéssé válik, hogy mi van a nyelv és a világ határán túl. Milyen átjárhatóság áll fenn e két ellenpólus között? Mi van azzal, ami a nyelvben nem szólal meg, ami nem válik világgá a nyelv által, vagyis ami elhallgatódik? Sokatmondó itt a beszéd és hallgatás, a világ és az avilág, nyelvi és nem nyelvi dialogikus viszonyának a feltárása. Ahogyan Gadamer rávilágít: „Minden létezőnek abban áll a meghatározottsága, hogy ez, és nem az.”³² Ez az álláspont vonatkoztatható a nyelvre vagy a világra, már Platón is felismerte, hogy „voltaképpen a létben levő nemlét teszi lehetővé a létezőről való beszédet”.³³

Gadamer kiemeli, hogy a nyelvi világunk, amelyben élünk, nem korlát, hanem mindent átfog, amihez belátásunk felemelkedni képes. Az kétségszű, hogy különbözőképp látják a világot azok, akik más kulturális, nyelvi hagyományban nevelkedtek, de bármennyire különböző hagyományban nevelkedtek is, ez mindig emberi, így nyelvi jellegű, de az ebben feltárolt világ nyitott világ, vagyis egyik világ hozzáférhető a másik világ számára. Belátható tehát, hogy az ilyen értelemben felfogott világok között átjárás van, de mi a helyzet vajon az avilággal, mi módon „létezik”, ha létezik, átjárás a két pólus között. Gadamer rámutat, hogy „Saját világgépünk előrehaladó tágulásának nem a minden nyelviségen kívüli, »magánvaló világ« a mércéje. Ellenkezőleg: az emberi világtapasztalat végtelen tökéletesíthetősége azt jelenti, hogy bármelyik legyen is az a nyelv, amelyikben mozgunk, sohasem jutunk máshoz, mint a világnak egy táguló aspektusához, »látásához«.”³⁴

Persze a világ és az avilág, a nyelvi és a nem nyelvi vonatkozásában is megkerülhetetlen a világgépünk tágulásának az elgondolása. Úgy tűnhet, hogy az említett dimenziók között az átjárás azáltal válik valóra, hogy a határ a dimenziók között egy képlékeny határ, sohasem egy determináció, hanem ez mindig változhat, bővíthet, mint világlátásunk is. Wittgenstein megfogalmazásában: „A világ mindaz, aminek esete fennáll”; értelmezhetjük ezt akár úgy is, hogy jelen

³¹ Uo. 308.

³² Uo. 310.

³³ Uo.

³⁴ Uo. 311.

világunk az, aminek esete fennáll, de nem mindaz, aminek esete fennállhat. Vagyis vannak olyan dolgok, amelyek még bekerülhetnek a világba, amelyek még csak a *lehetőség* szintjén léteznek, vannak viszont olyan dolgok is, amelyek kiesnek a világból. Vagyis világunk soha sincs teljesen kész, és nem is lehet, de úgy van, hogy mégsem mondható hiányosnak tulajdonképpen. Itt inkább a dialogikus viszony értékelődik fel, amely a fent említett dimenziók között fennáll.

Ahogy a hallgatás és a beszéd összetartozik, úgy tartoznak össze a világ és az avilág, a nyelvi és a nem nyelvi dimenziók, és ami lényeges, az, hogy ezek mind hozzám is tartoznak, velem való viszonyukban azok, amik, vagyis mindenek vagy semmik, illetve a kettő közötti képlékeny határ átjárói. Kiemelhető, hogy a létező világ és az avilág eredendően egymáshoz tartozik, és ennek megértésére való törekvésben nem egyik vagy másik az elsődleges, hanem a köztük levő viszony. Fontos annak a megértése, hogy hogyan tartozik hozzánk mind a két dimenzió.

Nyelvi és nem nyelvi, világi és avilági spekulatív egysége egy lehetséges Wittgenstein-interpretációban

Apel arra mutat rá, hogy Arisztotelész *Organon*jában már megmutatkozik a nyelv-analitikus kérdésfeltevés: „egyrészt az emberi gondolkodás azon hibaforrásainak felkutatásáról és leleplezéséről van szó, melyek a nyelvfunkció félreértésén alapulnak, másrészt éppen e nyelvfunkció [...] olyan mértékű kutatásáról, hogy a mindennapi nyelv többértelműsége ne állítson akadályokat a tudományok területén a kölcsönös megértés útjába.”³⁵ A brit empirizmus is előkészíti az utat a nyelvkritika felé, ez mutatkozik meg Bacon *Novum Organum*jában, Berkeleyynél, majd Leibniznél megjelenik a kalkulusnyelv fogalma, ezt követően Frege, Russell munkásságán keresztül jutunk el végül a fiatal Wittgenstein értekezéséhez, mely jelen fejezet vizsgálódási alapját képezi. Ehhez képest pedig a kései Wittgenstein nyelvjátékelmélete egy új kezdeményezést is felvet, mégpedig a nyelv pragmatikai oldalának a vizsgálatát.

Nyelv és világ viszonya Wittgenstein *Értekezésében*

Wittgenstein a *Logikai-filozófiai értekezés* című művével komoly értelmezési feladatot hagyott hátra maga után. Jelen dolgozatban a nyelv és világ wittgensteini kérdése nem a Bécsi Kör későbbi értelmezési horizontját előrevetítő módon igyekszik érvelni, hanem egy ettől eltérő megközelítéssel törekszik feltárni a nyelv és a világ kérdéskörét. Wittgenstein kifejti, hogy a világ körülmények fennállása, s a világot leképezi a kijelentés. „A világ mindaz, aminek esete fennáll.”³⁶ „A világ tények és nem dolgok összessége.”³⁷ „A világot a tények határozzák meg és az, hogy ez az *összes* tény.”³⁸ „Mert a tények összessége határozza meg azt, minek az esete áll fenn, és úgyszintén mindazt, aminek esete nem áll fenn”³⁹ – mutat rá Wittgenstein.

Ekképp a nyelv tényeket képez le. A Bécsi Kör gondolkodói ezt később úgy értelmezték, hogy a filozófia csak a tényeken alapuló kijelentések vizsgálatára korlátozódik, és az etikai,

³⁵ Apel: *i. m.* 196.

³⁶ Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Bp. 1989. 1.

³⁷ Uo. 1.1.

³⁸ Uo. 1.11.

³⁹ Uo. 1.12.

esztétikai, teológiai kérdések értelmetlenek. Azonban egy másik értelmezési lehetőség éppen abban áll, hogy ezek mégis hozzánk tartoznak (vagyis ami nem a „valóságot” képezi le, az is hozzánk tartozik, annak is lehet jelentősége számunkra, még ha nem tudjuk is teljességében feltárni, értelmezni, elválasztahatatlantólunk).

Wittgensteinnál a világ a következő vonatkozásban merül fel, nyer értelmet: „A fennálló körülmények összessége a világ.”⁴⁰ „A fennálló körülmények összessége határozza meg azt is, milyen körülmények állnak fenn.”⁴¹ „A körülmények fennállása és fenn nem állása a valóság.”⁴² „A valóság összessége a világ.”⁴³ A Wittgenstein-féle világkoncepció a fenti gondolatok mentén rajzolódik ki, nézete szerint a világ teljes leírásával tudunk szolgálni, ha megadjuk az összes elemi kijelentést. A világot le lehet írni teljesen általánosított kijelentések segítségével – írja Wittgenstein. Ebből a megközelítésből is kiviláglik, hogy a wittgensteini világkoncepció csak a nyelven keresztül válik egyáltalán problematizálhatóvá, értelmezhetővé.

„*Nyelvem határai* világom határait jelentik.⁴⁴ A logika betölti a világot; a világ határai az ő határai is. Tehát a logikában nem mondhatjuk: ez és ez van a világon, az pedig nincs. Ez ugyanis látszólag feltételezné, hogy kizárunk bizonyos lehetőségeket, és ennek esete nem állhat fenn, mert egyébként a logikának túl kellene jutnia a világ határain – tudniillik hogy ezeket a határokat a másik oldalról is szemlélhesse. Amit nem tudunk elgondolni, azt nem tudjuk gondolni; tehát *mondani* sem tudjuk azt, amit nem tudunk elgondolni.”⁴⁵

Wittgenstein fenti idézete elgondolásom szerint szoros párhuzamban áll a gadameri nyelv- és világkoncepcióval. Wittgenstein szerint nyelvem határa világom határa, Gadamer szerint is azáltal, hogy nyelvem van, van egyáltalán világom. A világ leírásának formáját tehát a nyelv alapozza meg, a különböző nyelvek pedig különbözőképp írják le a világot, ezt kiemeli mind Gadamer, mind Wittgenstein. Gadamer is hangsúlyozza, hogy a nyelven alapul és benne mutatkozik meg, hogy egyáltalán világunk van, a nyelvek világképek. Wittgenstein szerint is például a mechanika alapján történő világleírás már előre meghatározott azáltal, hogy a mechanika nyelvéből, axiómáiból épül fel. „A mechanika meghatározza a világ leírásának formáját azáltal, hogy azt mondja: a világleírás valamennyi tételét adott módon bizonyos számú adott tételből – a mechanika axiómáiból – kell levezetni.”⁴⁶ Wittgenstein szerint a különböző világleírások közötti különbség abban is áll, hogy az egyik által egyszerűbben leírható, a másik által bonyolultabban írható le, vagyis a világ „az egyik mechanika által egyszerűbben írható le, mint a másik által”.⁴⁷

Nyelvi és nem nyelvi, világi és avilági spekulatív egysége egy lehetséges Wittgenstein-értelmezésben

Jelen dolgozat azt a megközelítést helyezi előtérbe, mely szerint Wittgenstein értekezésének lényegi mozzanata, hogy rámutat a kimondhatatlanra. Ebben az értelemben a *Logikai-filozófiai*

⁴⁰ Uo. 2.04

⁴¹ Uo. 2.05.

⁴² Uo. 2.06.

⁴³ Uo. 2.063.

⁴⁴ Uo. 5.6.

⁴⁵ Uo. 5.61.

⁴⁶ Uo. 6.341.

⁴⁷ Uo. 6.342.

értekezés lényege éppen abban áll, amit ellhallgat. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”⁴⁸ – mutat rá a sokat idézett wittgensteini zárógondolat. Vagyis aki elolvassa Wittgenstein értekezését, az túl is kell hogy lépjen rajta, azaz az értekezés lényege önmaga túllépésében mutatkozik meg. „Az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri azt, hogy értelmetlenek, ha már fellépve rájuk túllépett rajtuk. (Úgyszólván el kell hájítania a létrát, miután felmászott rajta.) Meg kell haladnia ezeket a tételeket, akkor látja helyesen a világot.”⁴⁹

A gadameri világ- és nyelvkoncepcióhoz hasonlóan Wittgenstein is szoros kapcsolatot tételez nyelv és világ között, nyelvi és nem nyelvi, világi és avilági, kimondható és kimondhatatlan között. Ekképp nézetem szerint megfigyelhető egyfajta párhuzamosság, melyet a következőkben igyekszem kifejteni. Wittgenstein nyelv és világ leképezési viszonyát a következő példával szemlélteti: „A hanglemez, a zenei gondolat, a kotta, a hanghullámok ugyanabban a belső leképezési viszonyban állnak egymással, mint ami a nyelv és világ között fennáll.”⁵⁰ Továbbá nyelv és világ kapcsolatán Wittgenstein egy helyen azt mondja, hogy: „Ami tükröződik a nyelvben, azt a nyelv nem ábrázolhatja. Ami *maga* fejeződik ki a nyelvben, azt *mi* nem fejezhetjük ki a nyelv által.”⁵¹ Gadamer is hangsúlyozza, hogy „minden egyes szó mint pillanatnyi történés felidézi a ki nem mondottat is”. Wittgenstein is éppen a tükröhasonlatot használja a nyelv és a nyelvenkívüliség egységének a hangoztatására. Vagyis ami tükröződik a nyelvben, azt a nyelv nem képes ábrázolni. Ami tükröződik a nyelvben, az éppen egy nyelvenkívüliség; a nyelviség éppen egy nem nyelviségre mutat rá, ahogyan a beszéd a hallgatásra mutat rá. Ezek tükröződnek egymásban, vagyis a gadameri kifejezéshez visszatérve spekulatív egységet alkotnak, úgy különbözőségek, hogy ez már egység tulajdonképpen. Egy egység kétféle megmutatkozása vagy meg nem mutatkozása, melyek folyton egymás viszonylatában azok, amik. Egymásra való rámutatásuk által nyerik el létük vagy nemlétük egyediségét. Továbbá ezek a világok megnyílnak egymás felé, átjárhatósági viszony áll fenn közöttük. E világok egymásra vonatkozása, vagyis a világ sajátossága és (valamitől való) különbözősége jól megvilágítható egymásra nem vonatkozásukból. Ekképp a világ sajátosságának a feltárulása éppen egy avilág tükrében az, ami, enélkül az értelmező hozzáállásunk számára csak lehetőségként „létezne”.

Wittgenstein a következőképp fogalmaz: „Körül kell határolnia a gondolhatót és ezáltal a nem-gondolhatót is. A nem-gondolhatót belülről kell elhatárolnia, a gondolhatón keresztül.”⁵² „A filozófia jelezni fogja a kimondhatatlant azáltal, hogy világosan ábrázolja a megmondhatót.”⁵³ Értelmezhetjük ezt úgy is, hogy a gondolható, a kimondható folyton az elgondolhatatlan, a kimondhatatlan viszonyában nyeri el értelmezési lehetőségét. A megmondható ábrázolása pedig éppen a kimondhatatlanra való rámutatás.

Wittgenstein nézőpontjában a nyelv és világ, valamint az identitás (azaz a világ és a nyelv mint az én világom és az én nyelvem) szoros összetartozásban mutatkoznak meg. Ezt Wittgenstein a következőképp fogalmazza meg: „Az, hogy a világ az *én* világom, abban mutatkozik meg, hogy a nyelv határai (a nyelv^v, amelyet egyedül én értek) az *én* világom hatá-

⁴⁸ Uo. 7.

⁴⁹ Uo. 6.54.

⁵⁰ Uo. 4.014

⁵¹ Uo. 4.121.

⁵² Uo. 4.114.

⁵³ Uo. 4.115.

rait jelentik”.⁵⁴ vagyis „Én vagyok az én világom”.⁵⁵ A szem és a látótér viszonyával hozza párhuzamba Wittgenstein a szubjektumot, és annak a világhoz való viszonyát. „A szubjektum nem tartozik a világhoz, de ő a világ határa”⁵⁶ – emeli ki. A szubjektum és a világ, a szem és a látótér viszonya hasonlóságot mutat: „De a szemet valóban *nem* látod. És a *látótérben* nincs semmi, ami arra engedne következtetni, hogy valamilyen szemből látszik.”⁵⁷ Ugyanez vonatkozik a szubjektum és a világ viszonyára egyaránt. Wittgenstein filozófiájában a fenti gondolatok alapján körvonalazódik a nyelv és világ, valamint az identitás kapcsolata.

Következtetések

Nézetem szerint a fenti vizsgálódások alapján elmondható, hogy a nyelvanalitikus filozófiai és a hermeneutikai megközelítés konvergál, oly módon, hogy tulajdonképpen egymást kiegészítik. Egymáshoz való viszonyukban nyerik el lényegi sajátosságaikat és egyediségüket, alakítva ki ezáltal egy komplex képet a nyelv és világ viszonyáról az Én vonatkozásában.

Továbblépve a vizsgált kérdésekhez, melyek világ és avilág, nyelvi és nem nyelvi eredendő összetartozását, valamint ezek hozzám tartozását bizonyítják, visszavezethetők ahhoz az ontológiai kérdéshez, hogy miért van a létező és nem inkább a semmi. Elfogadható nézet-e vajon, hogy a létező is van, a semmi is van, de úgy, hogy a semmi a létezőben teljeseedik ki, és a létező a semmiből, de úgy, hogy ezek egymástól elválaszthatatlanok, egymás vonatkozásában mutatkozik meg értelmük, nyerik el egyedi, sajátos vonatkozásait, vagyis mindig egymás vonatkozásában lehetnek önmaguk. Az általam vizsgált dimenziók együttes megmutatkozásában különbözőségük is belátható, de ez a különbözőség úgy különbség, hogy tulajdonképpen egység és összetartozás. Ezzel pedig visszakerülünk a spekulativitás kérdésköréhez. Nyíró a szó és a dolog viszonyát illetően – Gadamerre utalva – kiemeli, hogy: „Dolog és szó különválása felől immár elgondolhatatlan eredendő egységük, ellenben megfordítva, eredendő egységük felől elgondolható széthasíthatóságuk lehetősége.”⁵⁸

Világértelmezésünk mindig nyelvi értelmezés és egyben önmegértés úgy, hogy a nyelvi a nem nyelvivel, a világi az avilággal, a kimondható a kimondhatatlannal eredendő összetartozásban, egységben mutatkozik meg. Csakis az eredendő összetartozásuk felől gondolható el ténylegesen a különválásuk lehetősége.

Togetherness and Speculativity

Keywords: togetherness, speculativity, Gadamer, Wittgenstein

The present paper attempts to examine how can be judged valid what Gadamer terms as Togetherness in a relationship which comprises of linguistic and worldly, non-linguistic and un-worldly, non-wordly. This calls into question how the world with a non-world, the linguistic with a non-linguistic, the utterable with the unutterable are intrinsically connected. This paper can be regarded as a possible interpretation (analysis) of Gadamer and Wittgenstein as reflected in the above-mentioned questions.

⁵⁴ Uo. 5.62.

⁵⁵ Uo. 5.63

⁵⁶ Uo. 5.632.

⁵⁷ Uo. 5.6331.

⁵⁸ Nyíró Miklós: *i.m.* 18.